

9. Книш З. Українська стрілецька громада в Канаді // За честь, за славу, за народ!: збірник на золотий ювілей Української стрілецької громади в Канаді 1928–1978 / ред. З. Книш. – 1978.

10. Лист Полковника Є. Коновальця до Тураті (Володимира Мартинця) // Пам'ятки: археографічний щорічник. – Київ, 2007. – Т. 7.

11. Листування УВФ з ПУН про переказ коштів, співпрацю тощо (25 квітня 1039 – серпень 1983) // ЦДАЗУ. – Ф. 37, оп. 1, спр. 12. – 96 арк.

12. Лисюк М. Л. Повоєнна українська еміграція та її роль у створенні українських громадсько-політичних організацій у Канаді (1922 – 1933 рр.) // Магістеріум: історичні студії: зб. нук. паць.– 2001. – Вип. 7.

13. Мартинович О. Полковник Євген Коновалець у Канаді (невідомі його листи, написані у червні 1929 р.) // Пам'ятки: археографічний щорічник. – Київ, 2007. – Т. 7.

14. Марунчак М. Г. Історія українців Канади: у 2-х т. – Вінніпег, 1991. – Т. 2.

15. Марунчак М. Г. Нація в боротьбі за своє існування: 1932 і 1933 в Україні і діаспорі. – Вінніпег, 1985.

16. Масикаш Є. Розвиток організаційної побудови системи Українського національного об'єднання Канади та його братніх організацій // На шляху до національної єдності: п'ятдесят років праці Українського національного об'єднання Канади 1932–1982: ювілейний збірник. – 1982. – Т. 1. – Ч. 1.

17. На шляху до національної єдності: п'ятдесят років праці Українського національного об'єднання Канади 1932–1982: ювілейний збірник. – 1982. – Т. 1. – Ч. 1.

18. Павличенко Т. К. Рух національної єдності. – Вінніпег, 1952.

19. Протестуймо проти винищення України Москвою: спішімо із поміччю голодуючій Україні // Новий шлях. – 1933. – 14 листопада.

20. Чи гідний українець може бути проти цього: українці на чужині й закарпатська справа // Новий шлях. – 1938. – 18 жовтня

УДК 94(477): 271.2-726.2 (17/18)

Світлана Кагамлик

Діяльність української православної ієрархії як чинник інтеграції українського суспільства (від імперії до сучасності)

У статті досліджується діяльність української православної ієрархії XVIII ст. як інтеграційного чинника українського суспільства у двох контекстах – церковно-політичному і культурно-просвітницькому, та її зв'язок із сучасністю. Відзначено, що часи відстоювання зверхниками Української Православної Церкви свого права на існування і власних духовних і культурних традицій в умовах російського імперського централізму підкреслюють важливість реалізації в сучасних умовах ідеї створення єдиної Української Помісної Православної Церкви як вирішення найважливішої для українського народу проблеми – об'єднання навколо власного єдиного духовного центру.

Ключові слова: українська православна ієрархія, Російська імперія, інтеграційний чинник, Київська митрополія, УПЦ КП, УПЦ МП, УАПЦ.

Svitlana Kagamlyk

Activity of the Ukrainian Orthodox Hierarchy as a Factor of Integration of Ukrainian Society (from Empire to the Present)

The activity of the Ukrainian Orthodox hierarchy in the XVIII century is investigated as an integrative factor for Ukrainian society in two contexts – church-political and cultural-educational in its connection with contemporaneity. It is underlined that the times of defending by the leaders of the Ukrainian Orthodox Church their rights as well as their own spiritual and cultural traditions under conditions of the Russian imperial centralism. It shows the importance of realization in the modern terms of idea of creation of the only Ukrainian Orthodox Church as a solution of important for the Ukrainian people problem of joining up around of an own spiritual center.

Key words: Ukrainian Orthodox Hierarchy, Russian Empire, Integration Factor, Kyiv Metropoly, Ukrainian Orthodox Church of Kyiv Patriarchy, Ukrainian Orthodox Church of Moscow Patriarchy, Ukrainian Orthodox Autocephalous Church.

У нашій сучасності можна виявити дуже багато паралельних процесів і перегуків з епохою, коли українська церковна ієрархія активно долучалася до суспільно-політичного життя і служила дієвим чинником згуртування українського суспільства. Досліджувана тематика набирає особливої гостроти в умовах роз'єднання українського православ'я, спричиненого значною мірою діяльністю правлячої верхівки окремих конфесій, та необхідністю творення єдиної помісної Української Православної Церкви. Звідси випливає безпосередня практична цінність пропонованого дослідження – вироблення певних моделей для сучасної української православної церковної еліти для вирішення низки її важливих проблем, передусім внутрішньоконфесійної консолідації, взаємовідносин зі світською владою, піднесення рівня духовно-релігійної і культурно-

просвітницької діяльності і, як наслідок, зростання авторитету в очах суспільства і т.і.

В епоху, коли значна частина України перебувала у складі Російської імперії, а Українська Православна Церква – у юрисдикції Московського патріархату (з 1721 р. – Синоду), саме представники українського вищого духовенства виконували роль релігійного, духовного, культурного й інтелектуального проводу суспільства [5]. Це була справжня еліта, яка своїми літературними і мистецькими здобутками, освітнім і науковим рівнем не лише не відставала від передових країн Заходу, а й трансформувала європейський спадок на терени православного східного слов'янства.

Дослідження питання діяльності української православної ієрархії як інтеграційного чинника українського суспільства у даній ретроспективі варто

розглядати у двох контекстах – церковно-політичному і культурно-просвітницькому.

Передусім слід зауважити, що тогочасні українські ієрархи були виразниками і послідовниками традицій в українському церковному і суспільно-політичному житті в умовах, коли Церква - єдина національна інституція в умовах відсутності національної держави - брала на себе чимало функцій останньої, а митрополит і в очах влади, і в очах суспільства вважався лідером усієї нації [7, с. 82].

На часи перебування Київської митрополії у складі Речі Посполитої Київський митрополит користувався широкими повноваженнями. Він приймав висвяту від Константинопольського патріарха і значився його екзархом; йому належало право посвяти в священний сан православних єпископів в межах Київської митрополії, контролю над ними, а також над архимандритами та ігуменами епархіальних монастирів, за винятком ставропігійних, власний судоустрій. При цьому юрисдикційне підпорядкування Київського митрополита Константинопольському патріарху традиційно залишалося номінальним.

З давніх часів київські ієрархи мали титул «митрополита Київського, Галицького і вся Руси». З відновленням 1620 р. православної митрополії київський ієрарх повернув собі і колишній титул. Таким чином титулувалися митрополити Петро Могила, Сильвестр Косів, Діонісій Балабан, Антоній Винницький, Йосиф Нелюбович-Тукаль-ський. Київські митрополити разом з духовенством користувалися нарівні з шляхтою всіма правами і вольностями, які традиційно затверджувалися польськими королями, великими князями Литовськими і московськими царями. Так, у царській настольній грамоті, даній 15 грудня 1686 р. при посвяті Гедеону Святополку Четвертинському стверджувалося, що всі «прежня духовного чина права і вольности» митрополита будуть збережені і відправлятися за давніми звичаями: Київський митрополит буде й надалі обиратися «вольною елекцією» з природних мешканців Малоросії і без втручання російської влади – «лиш по указу царському и с благословенія Московского патріарха» [2, с. 87 – 95]. Аналогічні грамоти, які підтверджували всі права Київського митрополита, були надані московськими царями в 1690 і 1708 рр. Варлааму Ясинському та Іоасафу Кроковському відповідно.

З підпорядкуванням 1686 р. Київської митрополії Московському патріарху почалися спроби пониження митрополічної гідності київських ієрархів. Так, у настольній грамоті, даній Гедеону Святополку Четвертинському він вже значився як «митрополит Київський, Галицький і всієї Малої Росії». По смерті Київського митрополита Іоасафа Кроковського (1718 р.) українське, передусім київське, духовенство довгий час було під підозрою. Обрання киянами межигірського архимандрита Іродіона Жураковського на вакантну київську кафедру не було затверджено – згідно з імператорським указом на її заміщення було призначено Варлаама Ванатовича. Тим самим, з цього часу припинилася традиція вільного обрання київських ієрархів, Настановлення Ванатовича показово і в тому сенсі, що при хіротонії він отримав лише титул архієпископа Київського і Галицького, - а

не митрополита, як його попередники, і без додатку «і Малої Росії». Фактично цим Київську митрополію було позбавлено її давнього визначального статусу.

Однак з призначенням Варлаама Ванатовича київським першоієрархом російська влада не отримала бажаного результату – мати керованого ставленика, який пройшов чернечу школу на російському ґрунті. У своїй архіпастирській діяльності Ванатович був противником церковно-адміністративних перетворень і намагався зберегти і відстояти права і особливості Київської митрополії. Як стверджував М.Петров, Варлаам Ванатович, «опираясь на стародавнія права и привилегіи Киевской митрополіи и понимая их в смысле сохранения *statum quo* сей митрополіи, кажется, признавал Духовный Регламент и дополнительные к нему синодальные указы обязательными для себя настолько, насколько они не противоречили стародавним правам и привилегіям Киевской митрополіи, тем более, что Духовный Регламент издан был в такое время, когда в Кіеве не было в наличности митрополита, а следовательно и без соизволительной подписи последнего» [1, с. XII].

За часів Варлаама Ванатовича спостерігаються неодноразові вияви опозиційних настроїв в середовищі української церковної еліти, а іноді й відкритих протестів проти централізаційної політики російських властей. Сам київський архієрей, попри вказане йому обмежене титулування, на всіх своїх указах, підписаних «рукою власною», продовжував, як і його попередники, додавати «і Малої Росії» [11, с. 306]. Київська консисторія, отримавши в листопаді 1721 р. від Монастирського Приказу указ про збір коштів з архієрейських і монастирських вотчин, написала донесення в Синод, що даний указ не стосується Малої Росії і добилася його відміни [1, № VII.] . Особисто Варлаам Ванатович, посилаючись на українські традиції, також не став віддавати Синоду прибутки від «вічних пам'ятей», а використовував їх на потреби епархії та Києво-Могилянської академії [1, № XVII.] .

Коли Синод, посилаючись на Духовний Регламент, який велів утримувати архієрейські школи за рахунок хлібного збору, звернувся з запитом про способи утримання Київської Академії, Варлаам Ванатович відповів, що в Київській епархії цей збір ніколи не проводився, на утримання учителів і учнів дається «пособіе» «из казны архієрейской», «а церковных в Малороссіи земель барзо мало и рѣдко гдѣ обрѣтается, и поведенія того здѣсь нѣтъ» [8]. Варлаам Ванатович також відстоював майнові права київського духовенства, коли з ініціативи гетьмана Данила Апостола вийшли «Рѣшительные пункты», згідно з якими духовним особам заборонялося набувати нерухоме майно, і клопотався про звільнення церковних маєтків від збору податків на військовий скарб [1, № XXVII.] .

Водночас він намагався офіційно повернути статус Київської митрополії. Про це свідчить прохання Варлаама Ванатовича з підлеглим йому духовенством імператору Петру II про відновлення в Києві митрополії [12]. За таку опозиційну діяльність Ванатовича викликали в Москву, де його було піддано суду, позбавлено архієрейського сану і священства та заслано довічно до Кирило-Білозерського монастиря Новгородської епархії.

У 1731 р. на архієпископа Київського, Галицького і всієї Малої Росії було висвячено Рафаїла

Заборовського (1731- 1747). За сприятливого для України царювання імператриці Єлизавети йому вдалося 1743 р. повернути титул митрополита і втрачений статус Київської митрополії. Цим титулом користувався і наступник Заборовського на київській кафедрі – Тимофій Щербацький, правління якого (1748 – 1757) також припало на часи, коли російський престол належав цій імператриці.

Ситуація змінилася, коли до влади прийшла імператриця Катерина II. Її метою було продовження секуляризаційних реформ Петра I і повна централізація у всіх сферах правління Російської імперії. Ці зміни зачепили і тогочасного Київського митрополита Арсенія Могилянського (1757 – 1770), якому, на відміну від попередників, було заборонено титулуватися з додатком «і всієї Малої Росії». Мотивація відповідної грамоти Синоду була такою, що «Малороссія не в єдиній Київській єпархії, но еще у двух преосвященных состоит» (тобто, Чернігівського і Переяславського), а тому митрополиту Арсенію було велено іменуватися «Кіевским и Галицким, как и прочие епархиальные преосвященные состоят» [14, с. 509].

Довідавшись про пониження митрополічії гідності Арсенія Могилянського, київське вище духовенство в черговий раз взялося відстоювати втрачені права Київської кафедри. Для цього були зібрані всі необхідні документи - давні патріарші і царські грамоти, які були свого часу надані митрополитам Гедеону Четвертинському, Варлааму Ясинському та Іоасафу Кроковському, а також синодальна грамота, надана попередникові Могилянського, митрополиту Тимофію Щербацькому, але їхнє прохання залишилося без уваги.

Останньою спробою українських ієрархів зберегти права Української Церкви, у тому числі статус Київської митрополії, було напрацювання ними у 1767 р. пунктів на Комісію Нового Уложення 1767 - 1774 рр. До складеного українським духовенством проекту під назвою "О дарованіи малороссійскому духовенству разнаго рода выгодностей и возвращеніи ему тех прав, привилегій, вольностей и свобод, которыми оно пользовалось в прежнія времена", зокрема, йшлося і про відновлення статусу Київської митрополії і київського архієрея досинодального періоду [9, с. 49].

Показово, що дії українського вищого духовенства щодо відновлення давніх прав Української Церкви співпали з аналогічними прагненнями світської еліти. Як вважав М. Шпачинський, «кієвські пункти по своему направленію представляют параллель прошенію гетмана Разумовскаго 1763 —1764 г. и казацких старшин о возстановленіи прав малороссійскаго казачества и об учрежденіи наследственнаго гетманства. Здесь та же тенденція возвратить и отстоять все прежнія права и привилегіи...» [14, с. 500].

Найважливішими з усіх пунктів, представлених київським духовенством в Комісію Нового Уложення, були пункти, які стосувалися особи і прав київського ієрарха – 36 – 44, 46, 66 (11 з усіх 74 пунктів). Головний з них, 36-й, вказував на привілеї Київського митрополита з часів прийняття християнства: висвята і повноваження екзарха Константино-польського патріарха; право посвяти в священний сан православних єпископів та настоятелів в межах

визначеної юрисдикції; титул «митрополита Київського, Галицького і всія Руси»; користування всіма правами і вольностями нарівні з шляхтою; вільне обрання митрополита з природних мешканців Малоросії і без втручання світської влади. Втім, саме ці пункти, як і загалом більшість пропозицій українського духовенства, залишилися у Комісії без розгляду.

Отже, зверхникам Української Православної Церкви у XVIII ст. доводилося стояти в обороні прав Київської митрополії, яка об'єднувала все тогочасне українське православне суспільство.

Значно успішнішою і надзвичайно важливою була діяльність українських архієреїв, спрямована на розвиток освіти українського народу – згідно з стійкими просвітницькими установками, сформованими у них Київською Академією. Водночас показово, що в контексті своєї діяльності православні ієрархи творили культурно-просвітницькі осередки, які служили вагомим консолідаційним чинником в умовах терито-ріального роз'єднання етнічних українських земель.

За традицією, започаткованою Петром Могилою, очільники Київської митрополії виступали патронами Київської Академії, опікувалися її навчальним процесом, були її найпершими благодійниками і жертводавцями. Функція Київських митрополитів як патронів Київської Академії була усвідомленим бажанням українських ієрархів узяти під свій захист головний навчальний заклад, де формувалася церковна та світська еліта України. Послідовники Петра Могили вважали своїм священним обов'язком опікуватися Київською Академією. Її часто так і називали — «школа Его Преосвященства» або «Академія його Преосвященства». Цьому сприяла та обставина, що практично всі наступні зверхники Київської митрополії були не лише вихованцями, а й професорами та ректорами навчального закладу. У цьому контексті слід виокремити декілька сфер діяльності Київських архієреїв як патронів Київської Академії: забезпечення правового статусу; опікування навчально-виховним процесом; підтримка матеріального становища.

Іншим важливим напрямком культурно-просвітницької діяльності київських ієрархів була підтримка найпотужнішого в Україні видавничого осередку - Києво-Печерської друкарні, яка виконувала духовні запити населення всіх українських земель, та сприяння діяльності Печерського культурно-освітнього гуртка її авторів. Найбільша заслуга у цьому сенсі належала Петру Могилі, який, ставши Київським митрополитом, як екзарх святого апостольського Константино-польського трону зміг зосередити в своїх руках три найважливіших позиції — Київську митрополію, Печерську лавру та Київське братство з Академією при ньому, для розвитку богословської освіти й науки. Наступники Петра Могили на Київській кафедрі розвинули богословську та догматичну проблематику українського православ'я. Так, Печерський архімандрит, згодом Київський митрополит Варлаам Ясинський відновив польсько-латинський відділ Печерської друкарні. За Іоасафа Кроковського продовжилася започаткована Петром Могилою традиція написання передмов до фундаментальних богослужбових видань, які виходили друком у Києво-Печерській лаврі. Про це, зокрема, свідчать передмови

до Тріоди Писної 1702 р., Нового Завіту 1703 р., Служебника і Псалтиря 1708 р.

За прикладом київських ієрархів діяли і очільники Чернігівської, Харківської та Переяславської єпархій. Здобутий в Київській Академії високий рівень освіти разом із очолюванням православних кафедр послужили вагомим чинником активної просвітницької діяльності православних ієрархів на українських землях. Вона виявилася, зокрема, в започаткуванні, становленні та налагодженні успішної діяльності академічних філій — шкіл і колегіумів у Чернігові, Харкові, Переяславі, та творенні на їх базі культурно-просвітницьких осередків (детальніше див.: [4]).

Відстоювання зверхниками Української Православної Церкви свого права на існування та власних духовних і культурних традицій в умовах російського імперського централізму підкреслює важливість реалізації в сучасних умовах ідеї створення єдиної Української Помісної Православної Церкви як вирішення найважливішої для українського народу проблеми — об'єднання навколо власного єдиного духовного центру.

Від часу оголошення України незалежною державою між гілками українського православ'я (УПЦ КП, УПЦ МП, УАПЦ) розпочався переговорний процес щодо можливості об'єднання у єдину Помісну Православну Церкву, який, проте, на сьогоднішній день зайшов у глухий кут. Причини цього пояснив глава УПЦ КП патріарх Філарет ще у березні 2014 р., окреслюючи умови об'єднання українських православних Церков. Зокрема, він зазначив, що це питання безпосередньо пов'язане з підтримкою цілісності української держави та курсу на євроінтеграцію України. Якщо переговори сторони не йдуть на ці умови, то такий діалог безперспективний [10].

Відсутність результативних домовленостей у питанні створення єдиної Української Помісної Православної Церкви пов'язано також із різним баченням кожної із сторін засад об'єднаної процесу (яка із нинішніх Православних Церков стане основою такого об'єднання). Зокрема, керівництво УПЦ МП вважає, що таке об'єднання можливе саме на їхній базі як найбільш представницької в Україні, за результатами соціологічних досліджень, релігійної структури. Причому в основі церковної єдності, згідно з концепцією нинішнього предстоятеля РПЦ патріарха Кирила, має бути покладено ідею «русского мира», яка на сьогодні є, по суті, УДК 39 (478)

агресивною і антиукраїнською. Зокрема, під такими гаслами пройшла організована УПЦ МП до Дня хрещення України 27 липня 2016 р. хресна хода в Києві [13].

Іншим «каменем спотикання» на шляху об'єднання Церков є їхнє розуміння канонічності. Так, у Заяві Архієрейського Собору УПЦ КП від 13 травня 2016 р. «Про деякі питання канонічного положення Київського Патріархату та шляхи подолання церковного розділення» значилося: «... в нашій державі зараз діє одна справді Українська Православна Церква — нею є Київський Патріархат, — яка є канонічною та історичною наступницею давньої православної Київської Митрополії Константинопольського Патріархату, що існувала до 1686 р. Релігійна організація, яка іменує себе «Українська Православна Церква», є неканонічним витвором Московського Патріархату в Україні, плодом самозваного Харківського псевдо-собору 1992 р. та спецслужб, які його організували і провели. Релігійні спільноти в Україні, які відділилися від Київського Патріархату в 1992-93 рр., привласнивши собі найменування «Українська Автокефальна Православна Церква», так само є неканонічним утворенням, яке підпадає під визначення «самочинного зібрання» згідно до 1 правила святителя Василя Великого...»[3]. Проте цю тезу заперечує керівництво УАПЦ, вважаючи себе не лише канонічною структурою, а й єдиною спадкоємицею давньої Київської митрополії: «...прабатьківська, майже 2000-літня, Українська Автокефальна Православна Церква, початки якої ідуть від апостольської місії апостола українського Андрія Первозваного, заснування і діяльності Скіфської єпархії (II – IX ст. ст.), Української (Руської) Церкви (862 – 1721 рр.), відродженої УАПЦ (1920 р. — по наші дні) є історичною і канонічною Українською Православною Церквою» [6]. Водночас УПЦ МП давно уже ставить під сумнів легітимність інших Православних Церков, перебравши на себе «монополію канонічності» православ'я в Україні.

Отже, на шляху до єдності українського православ'я є ще чимало перепон. Лишається сподіватися, що поточні події суспільно-політичного життя в Україні та російська агресія на Сході остаточно розставлять всі крапки у дилемі «хто є хто», і протистояння Українських Церков завершиться їх реальним об'єднанням на користь українського народу.

Алла Кононенко

Світовий Конгрес Українців у контексті підтримки суверенітету України та непорушності її кордонів

У статті йдеться про особливу увагу, яку приділяє Світовий Конгрес Українців (СКУ), заснований у 1967 р. в Нью-Йорку, таким питанням, як: охорона і захист людських і національних прав українців; міжнародне визнання Голодомору 1932-33 років як акту геноциду, демократизації України та її інтеграції до Європейського Союзу; зміцнення України як держави і непорушності її кордонів; спостереження за виборами, соціальні та економічні питання, що стосуються економічної міграції з України; сприяння розвитку української мови в Україні та в діаспорі.

Перед Світовим Конгресом Українців постали нові виклики через анексію Криму, агресію Росії на сході України. Світове українство активно протидіє зухвалій агресивній політиці Росії. Діаспорні організації через свої уряди і парламенти добиваються продовження санкцій проти Російської Федерації, вимагають звільнення усіх українських політв'язнів, надають своїй Батьківщині чималу фінансову та гуманітарну допомогу.

Ключові слова: Світове українство, українська діаспора, українська національна ідентичність, етнічні українці, українська мова, суверенітет України, Світовий Конгрес Українців.